

En liturgisk färgcanon från 1758

Förra året publicerades i denna tidskrift en liturgisk färgcanon från 1700-talet.¹ Den härrörde från Övergrans kyrka i Uppland, där en detaljerad växling av paramenter under kyrkoårets olika delar var genomförd. Guldbroderade paramenter användes vid de största högtiderna, rött vid pingsten och blått under fastan, men av allt att döma spelade textiliernas kvalitet en större roll än deras färg, när det gällde att placera in dem i en viss kyrkoårstid.

Man kan emellertid fråga sig, om denna färgcanon är ett unicum eller om den avspeglar en allmän tradition. I det följande skola vi närmare betrakta en del material, som kan hjälpa oss att besvara den frågan.

En färgcanon från Riddarholmskyrkan i Stockholm, daterad 1758, är uppbyggd efter samma principer som den vi tidigare behandlat. Den återfinnes i en inventariebok med signum N: 1 g, nu i Stockholms stadsarkiv, och har i ofullständigt skick publicerats i serien Sveriges Kyrkor, där band II av Stockholms kyrkor behandlar Riddarholmskyrkan. De partier av denna färgcanon, som gäller mässhakar och antependier, publiceras här i sin helhet. Av utrymmeskäl har endast den fullständiga beskrivningen av mässhakarna medtagits; för antependierna hänvisas till Sveriges Kyrkor. Inom parentes hänvisas till varje föremåls nummer och anskaffningsår enligt förteckningen i Sveriges Kyrkor.

Inventarium öfver Kongl. Riddareholms Församlingens Tillhörigheter, uprättat 1758 i November.

(Förteckningen upptager först de mässhakar, som kasserades vid inventeringen)

Nu blefvo altså genom Kyrkoherdens D. Petterssons Frus vård och föranstaltande den öfrige skruden förbättrad och satt i brukbart stånd, så at nu äro följande vid Kyrkan befintlige Mässhakar nemligen.

1o En Mässhake med Pärle stickare arbete rik af Guld med brun botten, underfordrad med guld moir och Christi Crucifix broderadt af Silfver på Ryggen och Dodskalle ned under, samt en Sol, med Hennes Kongl. Majts Riks Änke Drottningens HEDVIG ELEONORA inbundna namn fram på brostet, och af Silfver broderadt gifven d: 1 April Ao 1705. hvar til ock är et Mellantyg af Grof Slessing. (Sv. K. nr 4; 1705)

NB. Denna är Den Dyrbaraste och brukas allena på forsta Dagen i Stora Högtider.

2o En Mässhake af Svart Sammet underfordrad med hvit Atlask, hvaruti är sydt med Silfver och svart silke, samt silfveruddar rundt omkring Korset, jämväl en hålig och genombruten silfverspets rundt omkring

¹ Svenskt Gudstjänstliv 1951 s. 8—11.

mässhaken, och en Smal Do omkring Halsen, jämte I. H. S. Sydt af Silfver på Bröstat, förärd af Jungfru Juliana Scherberg år 1709. Denna Mässhake blev nu förbättrad med inemot et par alnar Sammet, samt ny Silfverspets omkring Halsen, och nytt foder av svart Lärft. (Sv. K. nr 130; 1709)

NB. Denna Mässhake brukas i Fastlags tiden, samt på stora Bönedagar. 3o En Mässhake af Silfverduk som i 1738 års inventario befinnes beskrefven sålunda: frampå med I H: S. och bak på med Christus på korset, altsammans af Guld broderat, rundt omkring med 3. fingers breda Guldgalonar garnerad, och med grönt Guldmoir fordrad. Förärd af Högvalborna Fröken Emerentia von Düben år 1728. Denna mässhake blev nu reparerad och förbättrad med den Pulpet Lappen, som var af samma slags tyg, och den broderade Stjernan som förut var på den gamla casserade Moirs Mässhaken under No 1. samt fodret och något annat som söndrigt vardt.

NB. Denna Mässhaken, hvilken förut blifvit brukad hvar Gudstjenstdag, blef nu tilordnad at brukas allena på annan och fjerde dagar i högtiderne, samt andra stora helgedagar.

4o En Mässhake af rödt Sammet med breda Guld Galoner omkring samt på ryggen et kors af breda Guldgalonar och fram på Bröstat med I. H. S. märkt ned vid kanten med följande Bokstäfver T. G. B. A. M. O. 1754. Förärd år 1754 af Hans Excellence Riks Rådet och Commendeuren af Kongl. Majts Orden Högvalborne Herr Grefve Thure Gabriel Bjelcke och dess Grefvinna Fru Anna Margreta Oxenstierna. (Sv. K. nr 173; 1754)

NB. Denna Mässhake brukas allena på första Dagen i stora Högtider. 5o En Mässhake af rödt tryckt roseradt Sammets Schagg, med Kors på ryggen af genombrutna Guld- och Silfver- Galoner, samt uddiga Galoner i Kanterne och omkring halsen; förfärdigad utaf de genom ofvananförde urbrända Silfver samlade Medel år 1758. (Sv. K. nr 174; 1758).

NB. Denna Mässhake är den som nu brukas alla söndagar.

ALTARE-KLÄDEN.

(Förteckningen upptager först de föremål som kasserats)

Nu äro följande vid Kyrkan befintlige Altare Kläden Nemligen.

1o Et Altare Täck, Pärlestickare arbete Rikt af Guld, underfodradt med Gult Tubin och en guldfrans nedantil, samt en Kappa ofvantil med guldfransar . . . (Sv. K. nr 3; 1705).

NB. Detta brukas allena 2de Dagen i stora Högtider.

2o Et Altarkläde af svart Sammet . . . (Sv. K. nr 119; före 1737).

NB. Detta är det nu varande bästa utaf de svarta och brukas alla Bönedagar.²

² I Sv. K. är citatet ur 1758 års inventarium felaktigt.

30 Et Altarkläde af Svart Sammet med Konung Gustaf Adolphs Namn och 2ne Sverges Wapen brodderade samt Gull- och Svarta Silckes Fransar på Kappan ofvantil, . . . (Sv. K. nr 1; 1633).

NB. Detta börjar väl nu blifva nog fallande, dock brukas det alla Fastlags och Advents Tider.

40 Et Altare Kläde af Svart Kläde med Fransar ofvantil vid Kappan underfodrat med Svart Lärft: War nog förslitit och blef efter Högstsal. Drottning Ulrica Eleonora begrafning, då det med olja befläckades, någorlunda Lagadt i Husgeråds Cammaren, så at det kan vara ännu brukeligt. (Sv. K. nr 61; 1688).

NB. Detta brukas nu i Bönestunderne i Passions Tiden.

50 Et Altarekläde af hvit Silfver Duk . . . (Sv. K. nr 120; 1728).

NB. Detta altarkläde brukas allena 4de Dagarne i Högtiderne, samt andra helgedagar; och til detta täcke är den under No 3. anförde Mässhaken svarande.

60 Et Altarekläde af rödt Tryckt roseradt Sammets Schag . . . (Sv. K. nr 169; 1758).

NB. Detta brukas nu alla Söndagar, och är dertil svarande den under No 5 ofvan anförde Mässhaken.

70 Et Altarekläde af rödt Blomeradt Gyllenduk med Fransar af Gull och Silcke på Kappan, . . . (Sv. K. nr 2; 1636).

NB. Detta Kläde brukas alla Apostledagar och alla 3dje Dagar i Högtiderne; och har nu ingen til sig svarande Mässhake.

80 Et Altare kläde af rödt Persianiskt tyg, blommor med blått Silke och litet Silfver uti . . . (Sv. K. nr 118; 1704).

90 Et Altarekläde af Carmosin Rödt Sammet, öfveralt rundt omkring samt i hörnen med breda Guldgaloner garneradt, ofvantil en bred Guld Frans; . . . (Sv. K. nr 170; 1759).

NB. Detta brukas nu allena den Forsta Dagen i Stora Högtiderne, och emot detta täcket är den röde sammets Mässhaken svarande som Hans Excellence Gref Bjelke skänkte år 1754 och står uppförd under No 4 bland Mässhakerne.

De flesta av dessa textilier torde ha förskingrats vid Riddarholmsförsamlingens upplösning 1807. Mässhaken nr 1 samt antependierna 1, 3 och 7 äro bevarade och avbildas i Sv. K.

Låt oss studera förteckningen närmare! Både vid mässhakarna 1 och 4 står uppgiften, att de brukats "allena på första Dagen i stora Högtider". Måhända innebär detta, att altartjänsten dessa dagar förrättats av två präster i skrud. Två präster i mässhake för altaret förekom i hovförsamlingen redan under 1600-talet³ och torde under 1770- och 1780-talen ha varit regel i flera stora stadsförsamlingar.⁴ Det är dock vanskligt att draga några säkra slutsatser av denna enda notis. Skrudarna kan ju ha använts vid olika högtider, eller också har den äldre skruden degraderats

till annandagarna, vilket enligt förteckningen skett med det tillhörande antependiet, nr 1.

För vissa kyrkoårstider synes färgen ha spelat in. Sålunda användes svart under fastan och advent, vilket är naturligt utifrån dessa dagars botkaraktär. Också på böndagarna användes den svarta färgen, ty dessa dagar voro ju botdagar. I Övergran använde man dessa dagar den blå fastemässhaken. Böndagarnas fastekaraktär framgår också av en uppgift från Barva i Södermanland, där i 1657 års inventarium står följande notis: "En blåå mässhake brukas på bönedagarna."

Rött vid pingst och på apostladagar är i överensstämmelse med allmän medeltida tradition, rött på söndagarna under trefaldighetstiden förekommer bl. a. i England, exempelvis i en färgcanon från Wells cirka 1340.

Att färgen även i Riddarholmskyrkan spelat en relativt underordnad roll framgår bl. a. av de olika paramenternas förflyttning från den ena kyrkoårshögtiden till den andra, beroende på nötning resp. upplagning, oberoende av färgen. Så är bl. a. fallet med mässhake 3 och antependium 4.

Färgen har måhända även i äldre tid spelat en underordnad roll. Här skall blott hänvisas till konung Magnus Erikssons testamente⁵ och till ett inventarium från Visby domkyrka från år 1585. I det senare heter det: En röd förblommede fløjels messehagell, till höjtiders brugh.

Tho andre messehægeler aff forgyldene stuk till hwer søndags brugh.

I detta sammanhang skall även hänvisas till en färgcanon, vilken använts i Vadsbro kyrka i Södermanland.⁶

Bengt Stolt.

³ D. Lindquist, Hovförsamlingens liturgiska tradition, s. 38, anför en uppgift från 1690.

⁴ Till flera av dessa anskaffas nämligen vid denna tid två mässhakar av exakt samma utseende. Tidiga belägg är Stockholms Adolf Fredrik 1775, Örebro Nicolai 1777 samt Uppsala domkyrka och Stockholms Sta. Katarina 1791.

Albertrandi (Samfundet S:t Eriks årsbok 1933, s. 104, citerad i H. Andersson, Om gudstjänstliga bruk och ceremonier, s. 76) uppger, att på 1790-talet i Stockholms kyrkor "vid stora högtider brukas ritualen med diakon och subdiakon efter katolskt mönster". Måhända har de båda assisterande prästerna vid sådana tillfällen varit klädda i lika mässhakar. Tre präster i mässhake tjänstgjorde vid Vretaklostets kyrkas återinvigning 1767, biskop i kåpa och två präster i mässhakar vid Adolf Fredriks kyrkas invigning 1774. Å andra sidan var alban i bruk hela 1700-talet och brukades ännu vid Marcus Wallenbergs biskopsinvigning den 14 sept. 1820 i Linköping, då sex "Capellaner . . . in albis" omtalas (Linköpings stifts tidningar 1820 s. 70).

⁵ Diplomatarium suecanum 4069, anført i Hildebrand Sveriges Medeltid (Sthlm 1898—1903) del III sid. 525—527 samt i Branting, Textil skrud i svenska kyrkor, Sthlm 1920, sid. 198.

⁶ Lars Hallman: Blacksta och Wassbro soknar 1748 och 1759, utg. i serien Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria II, 1917, s. 65. Svart, brun och violbrun